

ОБИЧАЈИ ЖИВОТНОГ ЦИКЛУСА

ОБИЧАЈТЕ ОТ
ЖИЗНЕНИЯ ЦИКЪЛ

**ОБИЧАЈИ ЖИВОТНОГ
ЦИКЛУСА У ГРАДСКОЈ
СРЕДИНИ**

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

ПОСЕБНА ИЗДАЊА
Књига 48

Уредник
Зорица Дивац

Рецензенти
Никола Павковић
Биљана Сикимић

Примљено на III Седници Одељења друштвених наука САНУ одржаној 26. марта 2002. године године на основу реферата академика Димитрија Стефановића и дописног члана САНУ Војислава Становчића.

Публикација је резултат рада на пројекту ЕТНОЛОГИЈА СРПСКОГ НАРОДА И СРБИЈЕ, који је финансиран у целини од стране Министарства за науку, технологије и развој

УДК
392/393 (497.11-21) (063) (082)
392/393 (497.2-21) (063) (082)

ОБИЧАЈИ ЖИВОТНОГ ЦИКЛУСА У ГРАДСКОЈ СРЕДИНИ

Београд, 6-8. септембар 2001

Етнографски институт САНУ
Београд 2002.

THE SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS
ETHNOGRAPHICAL INSTITUTE

SPECIAL EDITIONS
Volume 48

CUSTOMS OF LIFE-CYCLE IN URBAN SURROUNDING
Papers Delivered at the Second Serbian-Bulgarian Scientific
Conference – Belgrade, September 6-8, 2001

Секретар уредништва
Биљана Миленковић-Вуковић

Технички уредник
Мирослав Нишкановић

Лектор и коректор
Слободанка Марковић

Превод резимеа
Бојан Жикић
Биљана Сикимић
Петко Христов

ISBN: 86-7587-024-8

Тираж 500

Штампа
Чигоја - Београд

С а д р ж а ј

Никола Пантелић: Предговор	11
Иванка Петрова: Празници в съвременната българска семејна фирма	15
Иванка Петрова: Празници у савременој бугарској породичној фирми Ivanka Petrova: Holidays in Contemporary Bulgarian Family Business	
Сретен Петровић: Прежици матријархатског културног модела у ритуалима прелаза, посебно приликом рођења и свадбе	25
Сретен Петровић: Преживелици от матриархалниј модел в преходните обреди, във връзка с раждането и сватбата Sreten Petrović: Matriarchat Model Survivals in Rites of Passage, Especially in Birth and Wedding	
Душан Бандић: Испит као ритуални чин	39
Душан Бандић: Испитът като ритуален акт Dušan Bandić: Exam as Ritual Act	
Душан Дрљача: Обреди прелаза код Пољака у југосло- венским земљама	55
Душан Дрљача: Преходните обреди при Пољаците от југославските територии Dušan Drljača: Rites of Passage of Polish in Yugoslav Countries	
Славка Гребенарова: Съвременни градски обреди в случай на личен неуспех	67
Славка Гребенарова: Савремени градски обреди у случају личног неуспеха Slavka Grebenarova: Contemporary Urban Rituals on Personal Failure	

Лидија Радуловић: Црквени ритуали животног циклуса: крштење и венчање	77
Лидија Радуловић: Църковните ритуали от жизнения цикъл: кръщение и венчавка Lidija Radulović: Ecclesiastical Life Cycle Rituals: Baptism and Wedding	
Десанка Николић: Обреди животног циклуса Срба избеглих из Хрватске	95
Десанка Николич: Обредите от жизнения цикъл на Сърбите, избягали от Хърватска Desanka Nikolić: Life Cycle Rituals of Serbian Refugees from Croatia	
Петко Христов: Селищните и семейните празници – общностни маркери	103
Петко Христов: Сеоски и породични празници – друштвени маркери Petko Hristov: Rural and Family Holidays – Social Markers	
Бојан Жикић: Крштење одраслих и деца у Србији у последњој деценији двадесетог века	115
Бојан Жикич: Кръщенето на деца и възрастни в Сърбия през последното десетилетие на XX век Bojan Žikić: Adult and Infant Baptism in Serbia During the Last Decade of 20 th Century	
Ласта Ђаповић: Сиротиште као пример дерегулације обичаја животног циклуса – период кризе	129
Ласта Ђапович: Сиропиталището като пример за дерегулация на обичаите от жизнения цикъл – периодът на криза Lasta Đapović: Orphanage as Example of Life Cycle Deregulation – Period of Crisis	
Мирослава Лукић-Крстановић: Vox adolescentiae: мој јавни живот и спектакли	145
Мирослава Лукич-Кръстанович: Vox adolescentiae: моят обществен живот и спектакъл Miroslava Lukić-Krstanović: Vox adolescentiae: My Public Life and Spectacles	

Валентина Васева: Жената-птица в семејните обреди на Българите	163
Валентина Васева: Жена-птица у породичним обредима Бугара	
Valentina Vasseva: Woman-Bird in Bulgar Family Rituals	
Мирослава Малешевић: Менопауза – последња мистерија крви	199
Мирослава Малешевич: Менопаузата – последната мистерија на крвта	
Miroslava Malešević: Menopause – The Last Mystery of Blood	
Ана Лулева: Жените в малкият български град (XIX-началото на XX в.)	217
Ана Лулева: Жене у малом бугарском граду (XIX-средина XX века)	
Ana Luleva: Women in Bulgarian Smalltown (XIX-till the middle of XX ^c)	
Зорица Дивац: Комшијски "ритуали"	227
Зорица Дивац: Комшијските "ритуали"	
Zorica Divac: Neighbouring "Rituals"	
Галин Георгиев: Сватбените дарове в българското социјалистическо село – между разточителството и контрола	235
Галин Георгиев: Свадебни дарови у бугарском социјалистичком селу – између расипништва и контроле	
Gallin Georgiev: Wedding Gifts in Bulgarian Socialist Village – Between Wastefulness and Control	
Радост Иванова: Градската сватба – проблеми на развитието и състоянието й днес	247
Радост Иванова: Градска свадба	
Radost Ivanova: Urban Wedding	
Миљана Радовановић: Горанска свадба у деведесетим годинама двадесетог века	261
Миљана Радованович: Горанската сватба през деветдесете години на XX век	
Miljana Radovanović: Gorans Wedding in 20 th Century 90's	

Евгения Кръстева-Благоева: Църковният брак в България след 1989 г. – традиция или мода	267
Евгенија Крстева-Благоева: Црквени брак код бугара после 1989 – традиција или мода	
Evgeniya Krsteva-Blagoeva: Ecclesiastical Matrimony in Bulgars After 1989 – Tradition or Fashion	
Александра Павићевић: Склапање брака у савременом српском друштву – два обреда и њихова анализа	279
Александра Павичевич: Сключването на брак в съвременното сръбско общество	
Aleksandra Pavićević: Getting Married in Contemporary Serbian Society – Two Rituals and their Analysis –	
Сања Златановић: Савремена свадба – прича о идентитету ..	291
Саня Златанович: Савременната сватба – разказ за идентитета	
Sanja Zlatanović: Contemporary Wedding – Story of Identity	
Весна Душковић: Свадбена фотографија као извор за тумачење елементата материјалне културе	303
Весна Душкович: Сватбените фотографии като извор за тълкуване на материалната култура	
Vesna Dušković: Wedding Photographs as Material Elements Interpretation Source	
Рачко Попов: Зооморфният код в погребалните представи на Българите (конете на св. Тодор)	321
Рачко Попов: Зооморфни код у погребним обредностима Бугара	
Ratchko Popov: Zoomorphic Code in Bulgar Funeral Rituality	
Ваня Николова: "Погребение – сватба" – идея и обредна практика	329
Вања Николова: "Погреб – свадба" – идеја и обредна пракса	
Vanya Nikolova: "Funeral-Wedding" – Idea and Ritual Practice	
Станка Јанева: Промени в надгробните знаци по време на преход	341
Станка Јанева: Промене у надгробним знацима у времену транзиције	
Stanka Yaneva: Funerary Signs Changings in Period Of Transition	

Мирослав Нишкановић: Читуље и памћење предака	355
Мирослав Нишканович: Помениците и паметта за предците	
Miroslav Niškano vić: Obituaries and Ancestral Rememberance	
Јадранка Ђорђевић: Промене у односима сродника услед смрти члана породице	363
Јадранка Джорджевич: Промени в отношенията между родствениците след смъртта на член от семейството	
Jadranka Đorđević: Changes in Relatives Relations Due to Death of Family Member	
Зорица Ивановић: Накога личе деца: сродство код Срба и принципи перцепције сличности међу сродницима	375
Зорица Иванович: На кого приличват децата: роднинство при сѐрбите и принцип на приема на приличване помежду роднини	
Zorica Ivanović: Who do Children Take After: Serbian Kinship and Principles of Perceiving the Resemblance Between Kins	

ПРОМЕНЕ У ОДНОСИМА СРОДНИКА УСЛЕД СМРТИ ЧЛАНА ПОРОДИЦЕ

У раду се указује на узрочно-последичну везу између смрти, наслеђивања и сродничких односа. Деоба наследства након смрти појединца који је за живота био формални власник једног или већег дела породичне имовине, има за последицу реорганизацију "снага и моћи" у сродничкој структури.

Град Врање с непосредном околином представља просторни, а период последње деценије двадесетог века временски оквир у којег је постављен предмет истраживања.

Кључне речи: смрт, наслеђивање, сроднички односи.

Смрт представља кризни догађај у животу који утиче на целокупну социо-културну стварност. Између осталог, нарушава постојеће стање у сродничкој структури. Због тога тај догађај иницира извођење одређених радњи које имају за циљ поновно успостављање равнотеже. Распоред права и обавеза над имовином умрлог представља један од поступака који се изводе након смрти члана породице. Говори се о институцији наслеђивања¹.

У овом раду се указује на узрочно-последичну везу између смрти и наслеђивања, те њиховог утицаја на регулисање сродничких односа. Проблематика у чије оквири улази ова тематика доста је сложена. Дотиче се низ питања из домена правне етнологије и наследног права и због тога захтева један свеобухватнији при-

¹ Према правном схватању наслеђивање представља правну установу на основу које се врши "... пренос имовине једног лица другом односно другим лицима и то на основу чињенице смрти" (Б. Благојевић, 1974, 13-15). Наше законодавство као основни услов за примену прописа о наслеђивању наводи физичку смрт лица или проглашење лица за умрло (Закон о наслеђивању, 1955, 144-145). Из наведеног се може закључити да се процес наслеђивања према правном схватању везује за смрт дотадашњег субјекта права.

ступ. У том смислу овај прилог треба посматрати као покушај интерпретације основних запажања и размишљања о проблему наслеђивања и сродничким односима у нашем друштву.

Шира област града Враћа представља просторни, а период последње деценије двадесетог века временски оквир у који је смештен предмет истраживања. Рад се заснива првенствено на етнографској грађи која је прикупљена током проучавања институције наслеђивања и сродничких односа у овој средини. Теренско истраживање је вршено у више наврата у периоду од 1994. до 2000. године. Емпиријска грађа је прикупљена помоћу анкете и разговора с казивачима².

Све док се у нашем друштву није развила институција приватне својине (овај период се углавном везује за време распрострањености задружног облика породичне организације која се између осталог заснивала на начелима колективизма) титулар својине није био појединац, већ породица у целини. Како наводи Н. Павковић "... чланови су само плодуживаоци заједничких добара која треба оставити наследницима" (1991, 87-88). Смрт оца, односно старешине задруге није имала за последицу деобу породичног имања, као што је то случај данас, када се као носилац имовинског права на материјалним добрима јавља један члан породице, углавном отац³. Наведено упућује на закључак да је начин деобе наследних добара у међузависности и повезаности са сродничком структуром породице и начелима на којима се заснива организација унутарпородичних односа. Сâм ток наслеђивања такође зависи и од прихватања одређених принципа и прописа који се поштују приликом регулисања наследноправних односа између сродника.

Распоред оставине⁴ на наследнике⁵ се у складу са одредбама нашег законодавства регулише након смрти дотадашњег субјекта

² За детаљније објашњење методолошког оквира истраживања видети: Ј. Ђорђевић, 2001, 9-19.

³ У врањском крају се као законски власник породичне имовине, када је у питању потпуна породица, јавља отац. Наведено се може довести у везу са заступљеношћу и применом правила патрилинеарности у оквиру институције наслеђивања.

⁴ Оставина или заоставштина су термини који се у законодавству користе за означавање предмета наслеђивања. Шта се све подразумева под заоставштином у правном смислу видети: В. Тодоровић, Р. Кулић, *Закон о наслеђивању*, чл. 1, 1996, 21.

⁵ Лице, односно лица која у целини или делимично наслеђују оставину називају се наследници. За потпуније објашњење употребе овог појма видети: Н. Павковић, 1982, 27-28.

права (видети В. Тодоровић, Р. Кулић, 1996, 259). Међутим, подела породичног имања, првенствено непокретних добара⁶, се неретко изврши још за живота оца, односно родитеља⁷, али у усменој форми и поштујући обичајно правне норме. Тако будући наследници користе имовину (обрађују њиве и слично) према том договору, а законски власник остаје отац. Након његове смрти долази до оставинске расправе. У том поступку се врши расподела оставине на наследнике. Они тако постају и формални власници дела наследства који им по закону припада. Међутим, овако теоријски замишљен процес деобе наследства⁸ се у пракси ретко оконча у кратком временском року и без спорова између наслед-

⁶ Предмет наслеђивања не представљају само материјална добра, како се то схвата у правној науци, већ и социјална и социо-духовна добра (видети Н. Павковић, 1982, 31-32). У овом прилогу се прихвата етнолошка концепција наслеђивања, али упркос томе је стављен нагласак на наслеђивање непокретних материјалних добара. Такав приступ је у складу са сâмим садржајем рада и тако се првенствено сагледавају последице наслеђивања непокретности. Наиме, управо деоба тих добара доводи до промена у дотадашњим односима сродника.

⁷ Деоба за живота родитеља се врши кад родитељи остаре и осете да не могу више сâми да брину о себи. Упркос томе ова подела представља реткост у овом крају, поготово није прихватљива у сеоској средини. Иницијатори поделе имовине за живота родитеља су најчешће деца. За потпуније објашњење разлога поделе имовине за живота родитеља видети: Ј. Ђорђевић, 1994, 43-45. У том смислу је интересантан податак да се деоба за живота врши с намером да родитељи виде "... како ће им синови оделито живети..." (Д. Ђорђевић, 1958, 487). Наиме, подаци забележени приликом теренског истраживања у врањском крају наводе на закључак да родитељи не желе да поделе имање за живота управо из једног разлога, а то је "да не гледају како се деца свађају". Због тога, колико је год могуће, одуговлаче с одлуком којем детету ће поверити бригу о себи, односно како ће поделити имање. Потребно је такође нагласити да наше законодавство познаје установу уступања и расподеле имовине за живота. Правна наука сматра да је једна од позитивности тог прописа управо избегавање сукоба "... који се обично јављају између наследника после смрти претка" (*Закон о наслеђивању*, 1955, 139). Међутим, ни законодавство, а ни родитељи не могу да спрече сукоб деце уколико она сматрају да је деоба неправедно извршена. За потпуније објашњење законске регулативе у вези са уступањем имовине за живота видети: *Закон о наслеђивању из 1995.* (објављен у "Службеном гласнику РС", бр. 46/95), чл. 182, чл. 186. и чл. 187, 1996, 207-213.

⁸ Деоба наследства, према правном схватању, односи се на: "распodelу оставинских ствари међу наследнике у сразмери са њиховим наследним деловима тако да сваки наследник добије део имовине који одговара његовом наследном делу" (Енциклопедија имовинских права, Београд 1978, 367).

ника, тј. сродника. Уколико појединац жели да оствари законом утврђено право на свој део наследства, а то није у складу с интересима и жељама осталих сродника, долази до међусобних размирица, а у крајњој линији и до прекида сродничке интеракције⁹. Судећи по томе наслеђивање има за последицу нарушавање постојећих односа између сродника. Један од резултата истраживања сродничких односа у Врању и околини показује да деоба породичне имовине, тј. куће и имања (обрадиве површине) представља главни повод за свађу сродника. Сукоби око имања су у односу на остале размирице сродника најчешћи¹⁰, а уједно и најтежи. Људи су спремни да због имања воде парнице годинама. При том не бирају средства у постизању жељеног циља. Како наводе казивачи: "играју ножеви у авлију", "долази до тепања", а у крајњој линији се бацају чини и "праве мађије"¹¹.

С обзиром на то да се сродници најчешће сукобе због наследства разумљиво је да су у оквиру сродничке мреже најзаступљенији нескладни односи између генеалогски најближих сродника (видети Ј. Ђорђевић, 2001, 64-67). Сукоби крвних сродника нарушавају односе између, односно с афиналним сродницима, који су посредно, а неретко и директно, укључени у расправу око наслеђивања породичног имања. Врањанци истичу да афинални сродници (најчешће се помињу зетови и снахе) својим понашањем доприносе споровима између крвних сродника. Овим се пре свега мисли на примере када зет, тј. сестрин, односно кћеркин муж, инсистира да његова супруга прихвати свој део наследства, а не да га се одрекне у корист брата као сунаследника¹². Према нормама

⁹ Овде је потребно нагласити да се прекида комуникација између сродника, док сроднички однос као такав остаје, само га можемо окарактерисати као "неактивним сродничким односом и везама" (према З. Ивановић, 1988, 159), јер између сродника не постоји интеракција. Осим, наравно, ако свађу у виду вербалних дуела приликом сусрета сродника на суду не сматрамо као облик комуникације.

¹⁰ Резултати анкетног истраживања спроведеног у Врању 1997. године показују да 75% испитаника (од њих укупно 145) сматра да су сукоби генеалогски блиских сродника веома чести. Међутим, уједно, њих 85% наводи како је "срамота" свађати се с рођацима. Упркос томе је 70% испитаника било или су још увек у сукобу с неким својим сродником, а 55% њих је у свађи с рођацима због наследства (видети Ј. Ђорђевић, 2001, 66-67).

¹¹ Један од казивача наводи пример зета који "мађија баби" тј. ташти. Такав поступак се доводи у везу с његовом намером да уплаши таста и ташту не би ли му "преписали кућу", тј. оставили је њему у наследство.

¹² Наш Закон о наслеђивању пружа могућност да наследник не прихвати наслеђе (чл. 213. Закона о наслеђивању из 1995). Међутим, када се

обичајног права, које поштује већина приликом регулисања наследно-имовинских односа, прихватање свог наследног дела од стране сродника женског пола неоправдан је и неприхватљив поступак и као такав има сасвим оправдану санкцију – прекид односа између брата и сестре¹³. Поводом тога један испитаник наводи: "ти боље да си немаш сестру"¹⁴.

Интересантно је свакако напоменути да судска пракса почетком 90-их година двадесетог века бележи све већи број примера када сродници женског пола, иако свесни последица таквог свог поступања, законским путем остварују право на свој део наследства¹⁵ (видети Ј. Ђорђевић, 1994, 54).

Испитаници сматрају да свађама сродника око наследства доприносе и сâми родитељи. Они, како истичу Врањанци "двојег децу". Њихове одлуке о деоби имања резултат су прихватања обичајно-правних норми. Пре свега долази до изражаја схватање о неједнакости полова. Према том обичајно-правном начелу женска деца, као и особе женског пола уопште, искључена су из наследства, осим наравно у изнимним ситуацијама¹⁶. Наведено начело

говори о одрицању од наслеђа онда се тиме подразумева да се наследник одрекне свог наследног дела у корист неког другог сунаследника или неког трећег лица. На тај начин лице које се одриче наслеђа не губи својство наследника (чл. 213. Закона о наслеђивању из 1995), што се сматра као битним моментом у оквиру наследног права. За потпуније објашњење ових законских одредби видети: В. Тодоровић, Р. Кулић, 1996, 265-266, 273-274.

¹³ Приликом истраживања наследно-правних односа у породици у Врању је забележено како сестра плаче на суду и моли брата да јој опрости јер не може да се одрекне свог наследног дела у његово име, што се од ње иначе очекује, наводећи да ју је на такву одлуку "натерао" муж, условљавајући је разводом (видети Ј. Ђорђевић, 1994, 54). Такво поступање приликом регулисања наслеђивања не ремети само сродничке, већ и односе између супружника, што свакако представља додатан проблем у целокупној ситуацији.

¹⁴ Наведено мишљење је последица његовог сукоба са сестром и зетом. У свађи је са сестром, јер је она након очеве смрти молила мајку да јој дозволи да обрађује једну њиву, а он се с тим не слаже. Сматра да је сестра удајом изгубила право на било који део имања.

¹⁵ За потпунију анализу овог проблема било би свакако упутно и значајно сагледати и утицај осталих фактора, као што су: старост, образовање, порекло тих особа женског пола, које приликом расподеле заоставштине поступају мимо обичајне праксе.

¹⁶ О томе какав је био правни положај женских наследника у односу на мушке и које су слабости нашег предратног законодавства када је у питању регулисање наследства, видети: Б. Недељковић, 1940, 430-451.

се може доводити у везу са самом структуром породице, с њеном организацијом породичног живота, али и с применом начела патрилинеарности и патрилокалности у оквиру сродничког и брачног система. Као критеријум приликом деобе се, осим поменутог, прихвата и мишљење да дете које се није школовало има право на већи део наследства у односу на оно које је стекло средње, више или високо образовање¹⁷. Међутим, поменута схватања са становишта савременог начина живота и садашње друштвено-економске ситуације нису увек оправдана и због тога често иницирају сукобе сродника.

Спорови око наследства имају за последицу вишегодишњи или доживотни прекид сродничке комуникације и неретко попримају карактер сродничког сукоба "широких размера".

На овом месту је потребно истаћи да до слабљења чврстине сродничке повезаности не долази само због сукоба сродника око наследства. Смрт сродника који је за живота имао улогу посредника у оквиру сродничке мреже неретко има за последицу слабији интензитет дружења између осталих сродника. Родитељски дом представља средиште на којем се окупљају не само деца, већ и остали рођаци (стричеви, ујаци, тетке и слично). Они се међусобно друже и сусрећу управо приликом посете заједничког сродника. Таква улога и значај родитељске куће се губи након смрти једног или оба родитеља, који су у ствари повезивали остале сроднике.

Међутим, смрт као кризни догађај у животу нема за последицу само нарушавање складних сродничких односа, већ може допринети прекиду дотадашњег нескладног сродничког односа. Испоставило се да управо таква ситуација у животу има највећи утицај на свест и савест људи када је у питању заборављање неких старих спорова и свађа и поновно мирење завађених страна. Може се претпоставити да људе на такво поступање наводи пре свега схватање смрти као феномена уопште.

*

Уколико се целокупна ситуација везана за проблем смрти и наслеђивања сагледа свеобухватније поставиће се питање који је у ствари "прави" разлог сукобљавања сродника око наследства.

¹⁷ Према законодавним нормама овај фактор не може да утиче на смањење наследног дела (чл. 76. Закона о наслеђивању из 1995). Мада постоји могућност да суд одлучи да ли ће се трошкови за издржавање и школовање урачунати у наследни део и у којој мери (видети В. Тодоровић, Р. Кулић, 1996, 106).

Наиме, парадокс је да појединци након добијања судског спора не користе имање које су наследили. Чињеница да се не интересују за обрадиве површине или кућу у селу се може прихватити као разумљива ако се узме у обзир да земља не представља примаран извор прихода за многе који живе на селу, а поготово не за становништво у граду. Тако се у селима између низа обрађених, могу видети запуштене њиве, чији власници махом живе у Врању или неком другом граду у Србији и немају довољно слободног времена да би се бавили пољопривредом. На контрадикторност у целој ситуацији наслеђивања упућују казивачи сâми истичући како су рођаци спремни да се посвађају "на крв" само да добију део, а у ствари и немају намеру да обрађују имање или живе у кући коју су наследили. Из наведеног се може закључити да економски значај тих материјалних, непокретних добара није примаран разлог који утиче на сукобљавање сродника око наследства. Не само због тога што та добра најчешће немају велику материјалну вредност, већ пре свега због тога јер та вредност није од суштинског значаја за оног ко их поседује. Појединцима приликом деобе очигледно није основна намера стећи наследство, већ онемогућити да остали рођаци, који су потенцијални наследници, остваре то своје право.

Врањанци свађе сродника око имања дефинишу као недолично понашање. По њима оне су последица непоштовања традиције и обичаја, али уједно сматрају да "ред је да имаш успомену на оца, деду", "да знаш одакле потичеш". Имање, тј. обрадиве површине, породична кућа и слично, представља за њих једну врсту успомене. У том погледу је оправдано, сматрају казивачи да појединци судским путем покушавају да добију део који им по закону припада. Наведено схватање се може само делимично прихватити као објашњење зашто се и по цену нарушавања присних сродничких односа жели постати наследник породичног добра.

У циљу проналаска "правог" разлога за размирице сродника приликом наслеђивања сагледани су улога и значај наследних добара у животу људи. Регулисање имовинско-правног статуса није неопходно само са становишта законодавства. Уколико се наслеђивање посматра из аспекта нашег обичајног права онда наследник не постаје само "... нови субјекат права и обавеза" (Б. Благојевић, 1974, 14), већ у социјалном погледу фигурира као продужилац сродничке линије. Појединац као наследник постаје следећи у низу досадашњих носилаца имовинског права на породична добра и на тај начин потврђује припадност фамилији и обезбеђује одређени положај у сродничкој структури. У том смислу постаје разумљиво раније поменуто поимање наследства као успомене на претке. Из

наведеног произлази да се код институције наслеђивања у нашем друштву из више разлога може говорити о "... културалном континуитету друштвене праксе... него о наслеђивању у правном смислу *stricto sensu*" (Н. Павковић, 1982, 27). У прилог наведеном иде и податак да се наследник најчешће одређује према нормама обичајног права. Избор наследника према критеријуму полне припадности доводи се у везу с чињеницом да су носиоци презимена, славе и осталих нематеријалних добара¹⁸ управо сродници мушког пола. Значи да породично имање не представља богатство само у материјалном, већ и у друштвеном погледу. Материјална добра у суштини постају безначајна ако нема наследника (Н. Павковић, 1982, 36). Имајући у виду да је начин деобе наследних добара у међузависности и повезаности са сродничком структуром породице и са начелима на којима се заснива организација унутарпородичних односа могуће је разумети зашто људи желе да наследник буде син, а не кћи.

Сукобљавање сродника приликом наслеђивања је потребно посматрати и у односу на врсту добара која се наслеђују. Деоба социјално-духовних добара, као што су кумство и слава, не изазива сукобе сродника, осим у изнимним случајевима¹⁹. Наслеђивање поменутих добара се врши искључиво у складу с начелима обичајног права. То наводи на помисао да деоба тих добара не изазива сукобе јер се примењују правила само једног закона. Уз поменуто је потребно узети у обзир чињеницу да социјална добра немају извесну економску вредност. Што би значило да размирице сродника око наследства изазива само деоба материјалних добара²⁰. Међутим, не сме се изгубити из вида да се сродници споре око материјалних добара независно од њихове стварне економске вредности. Наиме, предмет спора су, како она добра која имају, тако и она која немају

¹⁸ У ову врсту наследних добара се убраја презиме као социјално добро, те слава и кумство, који се сматрају социјално-духовним добрима (видети Н. Павковић, 1982, 32).

¹⁹ Један од таквих примера је рецимо, када деда на молбу унука изоставља сина (иначе стрица тог унука) и кумство додељује њему. Спор око деобе кумства настаје управо због тога јер се није поштовало обичајно право, већ се поступало према неким новим, неписаним правилима понашања, која се у извесном смислу могу посматрати као последица нових услова живота и у складу с тим усвајања нових културних образаца (у поменутом примеру се конкретно ради о утицају пријатељских веза на избор венчаног кума).

²⁰ У оквиру овог рада је посматрано наслеђивање само непокретних материјалних добара, као што су кућа и обрадиве површине, док је начин деобе осталих добара овом приликом посматран споредно, у оној мери колико је то било неопходно за разумевање датог проблема.

ту вредност. Тако још увек није у потпуности јасно који је основни разлог сукобљавања сродника при наслеђивању.

Сам ток деобе зависи и од прихватања одређених принципа и прописа. Наследно-имовински односи у проучаваној средини се регулишу поштујући обичајно-правне норме, али упоредо са законским²¹. Разлике између законодавних прописа и начела обичајног права највише се испољавају приликом регулисања имовинско-наследних односа, а обичајно-правне норме су најизразитије заступљене и најдуже су се очувале управо у оквиру институције наслеђивања. Паралелно постојање обичајно-правних норми са законским прописима пружа људима могућност избора приликом регулисања наследно-имовинских односа. Тако нормама обичајног права решавају наследне односе када желе да заштите свој положај и интересе који се не могу заштити законом (видети Ћ. Крстић, 1979, 71). Наведена констатација важи и у обрнутом смеру. Према томе може се рећи да су разлике сродника последица постојања правног дуализма и паралелизма у нашем правном систему. Премда остаје питање да ли до спорова сродника при деоби имања не би долазило када би се наслеђивање регулисало искључиво према једном закону.

Резултати интерпретирани овом приликом односе се на град Врање с околином. Међутим, на основу разговора с колегама на дату тему и у односу на властита запажања о проблему наслеђивања у појединим крајевима западне Србије, може се рећи да су сукоби сродника око наследства присутни у свим нашим крајевима, односно да представљају општу и добро познату појаву у нашем друштву.

Проблем у вези са сукобљавањем сродника око наследства се такође дотиче питања улоге и значаја сродства и сродничких односа у животу људи уопште. На основу досадашњих истражива-

²¹ Према подацима с којима се засад располаже у оквиру судске праксе није евидентиран пример сукоба око наследства међу Ромима. Како истичу запослени у Општинском суду у Врању, Роми при расподели заоставштине, за разлику од осталих становника у овој општини, поштују норме обичајног права у највећој мери. Један од казивача, иначе адвокат по занимању, прихватање само или углавном норми обичајног права при наслеђивању образлаже степеном економског и културног развоја у самој средини. По његовом схватању у економски слабије развијеној средини поштовање традиције је веће и морална схватања имају јаче дејство на понашање људи у односу на утицај економског фактора. Значи да морална начела услед већег економског развоја губе на својој важности, односно економски моменат добија главну улогу приликом избора принципа према којима ће се регулисати наслеђивање.

ња сродничких односа код нас, како у прошлости тако и оних који се односе на период индустријализације и модернизације, показују да сроднички односи представљају важан друштвени однос (видети А. Милић, 1991, 111-142). Сродничке везе не губе на свом значају, шта више, сродници представљају примаран извор помоћи приликом решавања одређених животних проблема (видети Ј. Ђорђевић, 2001, 82-97). Упркос томе свађе сродника представљају саставни део живота. Значи да паралелно постоје два суштински супротна морална склопа, које људи по свему судећи умеју вешто да користе. Испоставило се да се са обичајима и моралним нормама неретко манипулише. Појединци у зависности од ситуације користе обичаје као оправдање за поступање у складу или у супротности с њима. Тако се, рецимо садашња економска ситуација у друштву наводи као оправдање када се поступа мимо обичајном праксом утврђених правила понашања, а да прави разлог за одступање од њих није економски, већ лични момент. С обзиром на наведено може се рећи да поимање морала и обичаја код људи представља посебан проблем.

На крају се испоставља да ни економска важност материјалних добара, а ни моралне норме нису довољно јаке у односу на сâму људску природу. У прилог наведеном иде чињеница да сукоби сродника око наследства нису нова појава у нашем друштву. Сукобљавање сродника око наследства је постојало и у ранијим периодима друштвеног развоја, а данас је распрострањено у толикој мери да не представља посебност или реткост. Сâм период у који је предмет истраживања постављен, јесте специфичан због социо-економске и политичке кризе која је присутна на овим просторима, али упркос томе може само делимично да се прихвати као оправдање за честа сукобљавања сродника приликом деобе породичне имовине.

У покушају да се пронађе "прави" разлог спорова око наследства поставља се питање да ли се они могу посматрати као последица одређених одлика менталитета. С обзиром на то да аутор није компетентан да о проблему говори из тог аспекта, овом приликом жели само да истакне да запажања с терена, како резултати анкетног истраживања, тако и подаци добијени опсервацијом и разговором с казивачима, уз запажања појединих аутора који су проучавали културне одлике становника ове области, наводе на помисао да уз дејство свих досад поменутих фактора треба узети у обзир и утицај менталитета на понашање људи. Тако на пример Ј. Хаџи Васиљевић свађе сродника доводи у везу са завишћу која је веома изражена код становништва у овој средини (1913, 246-248). Врањанци сâми истичу да завист представља главни повод

за свађе. Ова црта менталитета по њиховом схватању представља једну од негативних особина која се најчешће испољава у међуљудским односима²². О зависти као једној од особина менталитета, не само Врањанаца, већ Срба уопште, се расправља и у оквиру осталих научних дисциплина. Али, пред истраживаче се пре свега поставља проблем да ли одређене одлике менталитета посматрати као карактерне особине неког народа или становништва одређене географске области или их третирати као општу људску особину. Према томе дискутабилно је неспоразуме сродника око наследства сводити на психичке одлике људи. Утицај тог фактора јесте евидентан, али тешко је рећи у којој мери он доприноси сукобима у односу на утицај осталих чинилаца.

Ако се на крају резимира изнесено види се да ток наслеђивања и његов крајњи исход зависе од низа фактора, који су међусобно повезани и упоредо делују. Постоји велики број могућих комбинација, али резултат је углавном исти. Због тога је из садашње перспективе истраживања овог проблема тешко извести коначни закључак у вези с питањем "правог" разлога сукобљавања сродника око деобе наследства.

Литература

- Антонић Драгомир, Паралелизам обичајне правне традиције и писаних законских аката (Српски грађански законик из 1844) – прилог проучавању, *Гласник Етнографског института САНУ XXXII*, Београд 1983, 47-54.
- Бакић Војислав, *Породично право у СФРЈ*, Савремена администрација, Београд 1982.
- Благојевић Борислав, *Наследно право у Југославији*, Београд 1974.
- Васиљевић Хаџи Јован, *Јужна Стара Србија, Прешевска област*, Београд 1913.
- Ђорђевић Драгутин, *Живот и обичаји народни у Лесковачкој Морави*, Српски етнографски зборник LXX, Одељење друштвених наука, Живот и обичаји народни 31, Београд 1958.
- Ђорђевић Јадранка, *Наследно право и својински односи у градској породици у Врању*, дипломски рад, Библиотека Одељења за етнологију и антропологију Филозофског факултета, Београд 1994.
- Ђорђевић Јадранка, *Сроднички односи у Врању*, Посебна издања Етнографског института САНУ 45, Београд 2001.

²² Анализа резултата анкетног истраживања показује да су испитаници као основни разлог неслагања с рођацима у највећем постотку (54% од укупно 145 испитаника) наводили – *међусобна завист* (видети Ј. Ђорђевић, 2001, 65).

- Закон о наслеђивању са објашњењима и напоменама, Издање "Архива за правне и друштвене науке", Београд 1955.
- Ивановић Зорица, Градска породица у систему сродничких односа - прилог проучавању, *Етнолошке свеске IX*, Београд 1988, 155-167.
- Крстић Ђурица, *Правни обичаји код Куча* (Анализа реликата - Методологија – Прилози за теорију обичајног права), Посебна издања Балканолошког института САНУ 7, Београд 1979,
- Милић Анђелка, Социјална мрежа породичних односа и друштвени слојеви, Србија крајем осамдесетих, *Проучавање друштвених неједнакости*, Београд 1991, 111-142.
- Недељковић Бранислав, Првенство мушких сродника над женским у српском наследном праву – агнатски карактер српске породице, *Правна мисао*, Часопис за право и социологију IX-X, Београд 1940, 430-451.
- Павковић Никола, Етнолошка концепција наслеђивања, *Етнолошке свеске IV*, Београд 1982, 25-39.
- Павковић Никола, Обичајно правне радње у вези са смрћу, *Гласник Етнографског института САНУ XL*, Београд 1991, 75-90.
- Тодоровић Владимир, Кулић Роса, *Наследно право и ванпарнични поступак у пракси*, Београд 1996.

Јадранка ДЖОРЂЕВИЧ

ПРОМЕНИ В ОТНОШЕНИЯТА МЕЖДУ РОДСТВЕНИЦИТЕ СЛЕД СМЪРТТА НА ЧЛЕН ОТ СЕМЕЙСТВОТО

В работата е показана причинно-следствената врска между смъртта, наследяването и родствените отношения. Делбата на наследството след смъртта на индивида, който приживе е бил формален собственик на помалък или по-голям дял от семейното имуществено, има като последица реорганизацијата на "силата и мошта" в родствената структура. Пространствената рамка на изследването вклучва град Врња и околностите му, а времето е ситуирано през последните десетилетия на XX век.

Jadranka ĐORĐEVIĆ

CHANGES IN RELATIVES RELATIONS DUE TO DEATH OF FAMILY MEMBER

The causal-consequential link between the death, the inheritance and the kinship relations is indicated in the paper. The death of the individual who was the owner of the one part or of the major part of family property during his/her life is a cause for heritage partitioning, while reorganization of "forces and powers" within the kinship structure is the consequence of this partitioning. The city of Vranje with its near area spatially frames the subject of issue, while the 20th century last decade does it temporally.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

392/393 (497.11-21) (063) (082)

392/393 (497.2-21) (063) (082)

ОБИЧАЈИ животног циклуса у градској средини /
(уредник Зорица Дивац). – Београд : Етнографски
институт САНУ, 2002 (Београд : Чигоја штампа).
408 стр. : илустр. ; 21 см. – (Посебна издања /
Српска академија наука и уметности, Етнограф-
ски институт : књ. 48)

Текст на срп., енгл. и буг. језику. – Тираж 500. –
Стр. 11-13: Предговор / Никола Пантелић. – На-
помене и библиографске референце уз текст. –
Библиографија уз поједине радове. – Резимеа на
енгл. и буг. језику.

ISBN 86-7587-024-8

1. Дивац, зорица

а) Животни обичаји – Србија – Зборници б) Жи-
вотни обичаји – Бугарска – Зборници

COBISS-ID 99654668